

Васил Марков¹

**ДЪРВОРЕЗБОВАНИ ВЕНЧИЛКИ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИКОНОСТАСИ
ОТ ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ.
СЕМАНТИЧЕН АНАЛИЗ**

Vasil Markov

**WOOD-CARVED CRUCIFIXES
ON NATIONAL REVIVAL ICONOSTASES
FROM SOUTHWESTERN BULGARIA. A SEMANTIC ANALYSIS**

Abstract: This article is the result of many years of research on National Revival Christian churches from Southwestern Bulgaria, part of which are unknown or little known to modern science. It provides a semantic analysis of the symbols in the artistic carvings. Both the cultural-historical stratifications and the influence of folk culture on the investigated artistic images are analyzed.

Keywords: cultural heritage; wood carving; iconostasis; symbols; semantics.

Дърворезбованите и рисуваните възрожденски иконостаси от Югозападна България завършват горе с венчилка, съставена от резбован кръст с Христовото разпятие, изпълнено в живопис. Най-често в подножието на кръста са разположени два змея, които носят две резбовани рипиди, с изображенията на Св. Богородица и св. Йоан Кръстител, така че като цяло, в съчетание с Христовото разпятие във венчилката имаме изображение на сцената „Дейсис“ (обр. 1.).

Множество спорове в литературата е предизвиквало присъствието на змейовете (ламите – б.а. В.М.) под кръста. Едни автори са склонни да ги тълкуват в духа на християнската символика – като победения и стъпкан в краката на християнския бог Сатана, символизиран от змея. С голяма степен на сигурност това тълкуване според мен се отнася за случаите, когато змейовете под кръста са показани вързани и с главите навътре, като например при венчилките на иконостасите на църквите „Св. Никола“ в с. Гайтаниново (обр. 2.), Гоцеделчевско, „Св. Архангел Михаил“ в с. Лешко и „Св. Димитър“ в с. Падеш, Благоевградско.

¹ markov@swu.bg.

1. Венчилка на иконостаса на църквата „Св. Димитър“, с Осиково, Гоцеделчевско

2. Венчилка на иконостаса на църквата „Св. Никола“ в с. Гайтаниново, Гоцеделчевско

Във всички останали случаи ламите от венчилките на изследваните иконостаси са разположени с главите навън, което в семантичен план по-скоро ги свързва с народната представа за змея като пазител на сакралното пространство такъв, какъвто го познаваме от древните езически култури на Източното Средиземноморие – пазител, покровител и стопанин. Такъв е той и в българската народна митология – пази земята, синори, ниви и плодородието изобщо. С тази му

функция следва да се свържат и често изобразяваните растителни разводи, излизаци от устата или от опашката му (Ангелов 1986: 30–61, Ангелов 1992: 24–28, Марков 1994: 67–91).

Като пазител на земята, ниви и на плодородието като цяло според българските народни вявания на змея често се налага да воюва с чуждоземни змейове, които нахлуват в селските земята и искат да оберат, да ограбят плодородието (Георгиева 1983: 79–109). В тази връзка змеят, според народните представи, притежава оръжия – той хвърля огнени стрели – светкавици и гръмотевици с които се бори с чуждите змейове. Едно от най-силните му оръжия е неговата опашка (Марков 2005: 105–166). Точно върху нея при много от изображенията на змея от венчилките на иконостасите в изследвания регион, като например тези в църквите „Св. Илия“ в с. Градево (обр. 3.), „Св. Архангел Михаил“ в с. Лъки, „Св. Димитър“ в с. Палат, е изобразен връх на стрела или копие.

3. Венчилка на иконостаса на църквата „Св. Илия“ в с. Градево, община Симитли. Детайл

С функциите на змея като носител и пазител на плодородието следва да се свърже зеленият цвят, в който той се изобразява на някои от паметниците, като например венчилките на иконостасите в църквите „Св. Димитър“ в с. Тешово, „Св. Димитър“ в с. Марулево, „Успение Богородично“ в с. Огняново (обр. 3.а), „Св. Йоан Предтеча“ в Бистрица и „Св. Илия“ в Железница. Червеният цвят на устата и на краката на този митологичен персонаж ще трябва да се свърже с неговия чудовищен вид. Частичното или цялостно позлатяване на телата на змейовете от изследваните паметници символизира тяхната принадлежност към сакаралното пространство. Златножълтото е свещеният цвят в православното изкуство.

За. Венчилка на иконостаса на църквата „Успение Богородично“ в с. Огняново, Гоцеделчевско.

Специално внимание заслужава изобразяването на Кръста с Разпятието от венчилките на иконостасите обраснал с растителни мотиви – акантусови листа и цветове, а в неговата основа обикновено е нарисуван черепът от гроба на праотеца Адам.

В науката вече е изказана тезата, че всъщност става дума за преосмислен в християнски дух символ на космическото дърво. По този начин са представени кръстовете от венчилките на почти всички изследвани от нас иконостаси в Югозападна България. Най-типични в това отношение са тези от църквите „Св. Димитър“ в с. Тешово (обр. 4.), „Св. Никола“ в с. Гайтаниново, „Успение Богородично“ в с. Лъки (обр. 5.), „Св. Атанасий“ в Елешница, „Сретение Господне“ в с. Добърско, „Св. Илия“ в с. Градево, „Св. Димитър“ в с. Марулево, „Св. Димитър“ в с. Палат, „Рождество Богородично“ в с. Велювец (обр. 6.). Цъфналият кръст от Разпятието се свързва с християнската легенда за кръстното дърво, според която Кръстът, на който бил разпънат Исус Христос, бил направен от Дървото на живота, раснало в центъра на Рая. В най-популярния си вид легендата изглежда така: „Адам, след като живял 932 години, легнал на смъртния одър и изпратил своя син Сет да поиска от Архангела, пазещ вратите на Рая, еля на състраданието. Архангелът го посъветвал Сет да погледне три пъти през вратите на Рая. Първия път Сет видял водата, от която водели началото си четири реки и над нея имало едно изсъхнало дърво. Втория път една змия се е увила около Сет. При третия път дървото се издигнало до небето. То имало на върха си новородено дете, а корените достигали чак до ада. С това ангелът известил на Сет за идването на Изкупителя. Архангелът дал на Сет три семена от Райското дърво, от което били вкусили неговите родители, и му казал да ги постави върху езика на Адам, който щял да умре след три дни. След смъртта на Адам от трите семена в Хевронската долина поникнали три дървета. След множество митарства тези дървета се слели в едно и от него бил направен кръстът на Изкупителя – разпънат над Адамовия гроб. Капки от кръвта на Исус поднали върху „череп на Адам“ и така бащата на човечеството бил кръстен, а греховете му били изкупени“ (по Марков 1997:22–23).

4. Венчилка на иконостаса на църквата „Св. Димитър“ в с. Тешово, Гоцеделчевско

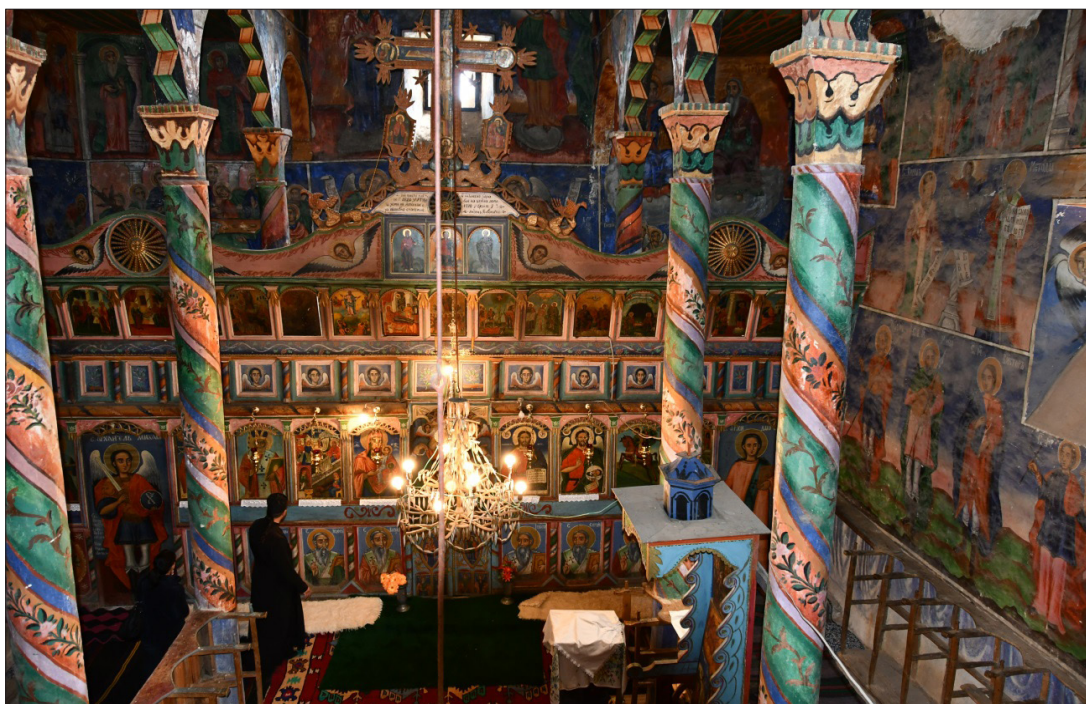
Според легендата става дума за Кръста на Разпятието като символ на космическото дърво в няколко негови превъплъщения. На първо място, старото езическо космическо дърво със змията змей, обвита около него, представено в християнския текст, е изсъхнало. При третия поглед на Сет в клоните на дървото вече е роден младият християнски Бог – Спасителят на човечеството, което като типология се свързва с космическото дърво като обиталище на бога от езическите религии на народите от Древния изток и Източното Средиземноморие. Дървесните корени пък стигат до ада. По този начин дървото определя триделността на космическото пространство по вертикалата (Иванов, Топоров 1974).

5. Венчилка на иконостас
от църквата
„Успение Богородично“
в с. Лъки, Гоцеделчевско

Накрая, но не на последно място, ще отбележим, че Световното дърво възплъщаващо идеята за безсмъртието чрез вечно обновяващия се космос, след като то се превръща в Кръст, върху който е разпънат християнският Бог. Разпятие, чрез което се изкупва грехът на първия човек и което се превръща в стъпка към възвръщане на отнетото на хората право на безсмъртие и вечен живот (Купър 1993: 50–56).

Така, приковаването към кръста – хипостаза на космическото дърво, на Богочовека Исус Христос, в семантичен план изглежда като ново приобщаване на човечеството към безсмъртието, възплътено в символа на световното дърво. Акт, който се осъществява чрез преминаването през смъртта. Представа, която също има своята дълбока предистория в митологията на вечно умиращите и вечно възкръсващи божества от Древния изток, покровители на плодородието и дълбоко свързани с космическото дърво – символ и образ на вечно умиращата и вечно възраждаща се природа, описваща вечността на подредения космос (Елиаде 1995: 301–368; Топоров 1987: 398–407).

6. Иконостас на църквата „Рождество Богородично“ в с. Велюзец, община Струмяни

Тези митологични представи, родени в Древния изток, византийската култура разпространява, най-често като канонични или неканонични християнски легенди във всички свои провинции, включително и на Балканите (Венедиков 1992: 206–223; Марков 2005: 29–30).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов, В. Възрожденска църковна дърворезба. Семантичен анализ. София, 1986. [Angelov, V. Vazrozhdenska tsarkovna darvorezba. Semantichen analiz. Sofia, 1986.]
- Ангелов, В. Българска монументална дърворезба. София, 1992. [Angelov, V. Balgarska monumentalna darvorezba. Sofia, 1992.]
- Венедиков, Ив. Раждането на боговете. София, 1992. [Venedikov, Iv. Razhdaneto na bogovete. Sofia, 1992.]
- Георгиева, Ив. Българска народна митология. София, 1983. [Georgieva, Iv. Balgarska narodna mitologia. Sofia, 1983.]
- Елиаде, М. Трактат по история на религиите. София: ЛИК, 1995. [Eliade, M. Traktat po istoriya na religiite. Sofia: LIK, 1995.]

- Иванов, В., В. Топоров.** Исследования в области славянских древностей. Москва, 1974. [Ivanov, V., V. Toporov. Issledovaniya v oblasti slavyanskih drevnostey. Moskva, 1974]
- Купър, Дж.** Илюстрирана енциклопедия на традиционните символи. София, 1993. [Kupar, Dzh. Ilustrovan-na entsiklopediya na traditsionnite simvoli. Sofiya, 1993.]
- Марков, В.** Митологични символи от българското възрожденско изкуство. В. Търново, 1994. [Markov, V. Mitologichni simvoli ot balgarskoto vazrozhdensko izkustvo. V. Tarnovo, 1994.]
- Марков, В.** Митологични символи от Класическия Изток, Източното Средиземноморие и Балканите. София, 1997. [Markov, V. Mitologichni simvoli ot Klasicheskia iztok, Iztochnoto Sredizemnomorie i Balkanite. Sofia, 1997.]
- Марков, В.** Древноезическо наследство от българското народно изкуство. Благоевград, 2005. [Markov, V. Drevnoezicheshko nasledstvo ot balgarskoto narodno izkustvo. Blagoevgrad, 2005.]
- Топоров, В. Н.** Древо мировое. – В: Мифы народов мира. Т. I. Москва, 1997, с. 398–406. [Toporov, V. N. Drevo mirovye. – V: Mifay narodov mira. T. I. Moskva, 1997, s. 398–406.]